

ԴԻՈՆ ԿԱՍՍԻՈՍ ԿՈԿԿԵՅԱՆՈՍ

«ՀՈՌՄԵԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»

(Հասկածներ)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE

(East of 12th)

ԴԻՈՆ ԿԱՍՍԻՈՍ

(Կյանքը և գործը)

Մ. թ. II դարի վերջին և III դարի սկզբին Հռոմեական կայսրության սահմաններն ընդարձակվել էին ինչքան երբեք: Ստեղծվել էր հսկայածավալ և հզոր մի պետություն, որն իր նախընթաց շրջաններ պատմության մեջ, Երբեմնի փոքրիկ Հռոմի քաղաքացիներն իրենց տիրապետությունը տարածել էին Բրիտանական կղզիներից մինչև Նեղոսի հովիտը և Ատլանտյան օվկիանոսից մինչև Եփրատ գետի ափերը, Միջերկրական հայտարարելով իրենց սեփական ծովը՝ mare nostrum: Կայսր Անտոնինոս Կարակալայի գահակալության տարիներին (211—217 թթ.) արդեն կայսրության ամբողջ տարածքի վրա բնակվող բոլոր ազատ բնակիչները հայտարարվեցին հռոմեական քաղաքացիներ, որով և իրավական տեսակետից վերացավ տարբերությունը Հռոմի բուն քաղաքացու և պրովինցիաների բնակչության միջև, ասես դրանով իսկ իր ժամանակի համար ստեղծվեց ինչ-որ աշխարհաքաղաքացիություն:

Բնական է, որ նման պայմաններում արդեն չէր կարելի բավարարվել այս կամ այն առանձին երկրի կամ ժողովրդի պատմությունը շարադրելով, քանի որ հունա-հռոմայեցիներին հայտնի ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը՝ օլկումենեն, ընդգրկված էր Հռոմեական կայսրության կազմում կամ էլ դտնվում էր նրա հետ անմիջական քաղաքական առնչությունների մեջ: Եվ ահա հրապարակ են դալիս «Հռոմեական պատմություն» և կամ նման վերնադրով մեծածավալ աշխատություններ, որոնք իրենց ժամանակի համար կրում են «համաշխարհային» պատմության բնույթ: Այդ գործերի հեղինակների համար արդեն բնավ էլ պարտադիր չէր Աթենքում կամ Հռոմում ծնված լինելը, քանի որ նախ հելլենիզմի, ապա Հռոմեական կայսրության համահարթիչ մամլակը աստիճա-

նաբար վերացրել էր կենտրոնի և ծայրամասերի միջև նախկինում գոյություն ունեցած տնտեսական և քաղաքական տարբերությունները: Համահարթում տեղի էր ունենում նաև լեզվի ասպարեզում և արդեն պարտադիր էր դառնում հեղինակել կա՛մ լատիներեն (հատկապես կայսրության արևմտյան մասում), կա՛մ հունարեն:

Վերոհիշյալ երևույթները բնորոշ են նաև ուշ անտիկ շրջանի խոշորագույն պատմիչներից մեկին՝ Դիոն Կասսիոս Կոկկեյանոսին, որն իր երկը հեղինակել է հունարեն:

Դիոն Կասսիոսը (շուրջ 155—235 թթ.) ծնվել է Բյութանիայում, փոքրասիական Նիկիա քաղաքում: Նա սերում էր արիստոկրատական հայտնի ընտանիքից և ստացել էր իր ժամանակի համար նախանձելիորեն անթերի կրթություն: Դիոն Կասսիոսը թոռն է հայտնի հռետոր և մատենագիր Դիոն Ոսկեբերանի: Նրա հայրը եղել է Հռոմի ծերակուտական և Մարկոս Ավրելիոսի կայսրության տարիներին (161—180 թթ.) վարել է Կիլիկիա պրովինցիայի, այնուհետև՝ Դալմատիայի հռոմեական կառավարչի պաշտոնը:

Դիոն Կասսիոսի կենսագրության միակ աղբյուրը նրա իսկ աշխատությունն է, որի մեջ, դժբախտաբար, հեղինակը կցկտուր տեղեկություններ է հաղորդում իր մասին: Այդ տեղեկությունների համաձայն, պատանի Դիոնը ուղեկցել է իր հորը, երբ վերջինս Կիլիկիա պրովինցիայի կառավարիչն էր: Հոր մահից հետո ապագա պատմիչը շուրջ 180 թ. Կոմմոդոս կայսեր ժամանակ (180—192 թթ.) գալիս է Հռոմ և այդ տարիներից հետո ընկած ժամանակահատվածի պատմությունն արդեն շարադրում է որպես դեպքերի ականատես, մինչդեռ դրան նախորդած պատմությունը շարադրելիս, հասկանալի է, օգտվել է հնագույն վավերագրերից կամ էլ նախորդ հեղինակների երկերից:

Կայսրության մայրաքաղաքում հասատատվելուց հետո, շուրջ 25 տարեկան հասակում, Դիոն Կասսիոսը դառնում է Հռոմի սենատի անդամ, որից հետո արդեն վարում է պետական տարբեր պաշտոններ Պերտինաքս (193 թ.), Դիդիոս Հուլիանոս (193 թ.), Սեպտիմիոս Սևերոս (194—211 թթ.), Անտոնինոս Կարակալլա (211—217 թթ.) և նրանց հաջորդ կայսրերի ժամանակ:

Ոգևորված Սեպտիմիոս Սևերոսի կառավարումից, երբ գահակալական բռնկումներին հետո կայսերական իշխանությունը ժամանակավորապես կայունացել էր, Դիոն Կասսիոսն սկսում է իր գրական բեղուն գործունեությունը: Սկզբում նա գրում է և հրա-

սպարակում կայսր Սեպտիմիոսին գովաբանող ինչ-որ գործ, որի մեջ շարադրում է նրա կառավարման հետ կապված իր ականկալությունները։ Այդ գրվածքի համար, որն, ի դեպ, մեղ չի հասել, Սեպտիմիոսը նրան պատշաճն է հատուցում և բարձր գնահատական տալիս գրվածքին։ Այդ ամենից առավել ևս քաջալերված, Դիոն Կասսիոսը միտք է հղանում արդեն գրելու հռոմեական պետության ամբողջ պատմությունը։

Դիոն Կասսիոսը մոտիկից շփվելով Հռոմի կառավարող շրջանների հետ, եռանդագին մուտք է գործում քաղաքական գործունեության ասպարեզ և արագորեն բարձրանում ծառայության աստիճաններով։ 194 թ. Սեպտիմիոս կայսրը նրան կարգում է զինվորական բարձր պաշտոնի։ 211 թ., Սեպտիմիոս Սևերոսի մահից անմիջապես առաջ, ընտրվում է Հռոմի կոնսուլ։ 216 թ. Դիոնը ուղեկցելով Անտոնինոս Կարակալլա կայսրին, մասնակցում է պարթևների դեմ վերջինիս ձեռնարկած ռազմական արշավանքին և գալիս է Արևելք, հավանաբար, հասնում մինչև Տիգրիս գետը։ Կարակալլայի այդ արշավանքը նպատակ ուներ Հռոմեական կայսրությանը միացնել Օսրոենե-Եդեսիան ու Հայաստանը և այս թագավորությունները դարձնել հռոմեական պրովինցիաներ։ Ինչպես հայտնի է իրադարձություններին մասնակից իր իսկ Դիոնի հաղորդումներից, հռոմայեցիներին թեև հաջողվեց նվաճել Օսրոենեն, բայց նրանց զորքերը առաջ շարժվելիս չարաչար պարտվեցին Հայաստանում։

218 թ., Մակրինոս կայսեր օրոք, Դիոնը նշանակվում է Պերգամոնի կառավարիչ։ այդ կատարվեց հետևյալ պարագաներում։ Ինչպես նշեցինք, Անտոնինոս Կարակալլայի ժամանակ հռոմեական քաղաքացիության իրավունքը տարածվեց կայսրության սահմաններում բնակվող բոլոր ազատների վրա։ Բնական է, որ Կարակալլայի այս միջոցառումը պետք է հռոմեական վերնախավի դժգոհությունն առաջացներ, բայց և ապահովեր պրովինցիաների բնակչության համակրանքը։ Կայսրից դժգոհ տարրերն, ահա, Կարակալլայի պարթևական արշավանքի ժամանակ դավադրաբար սպանեցին նրան։ Այս ոճրապարտ քայլն էլ առաջացրեց Պերգամոնի բնակչության դժգոհությունը և առիթ դարձավ ապստամբության։ Կայսերական զահին հենց նոր բազմած Մակրինոսը Դիոնին ուղարկում է Պերգամոն, դրությունը խաղաղեցնելու համար։ Այստեղ էլ Դիոնը մնում է մինչև Ալեքսանդր Սևերոսի կայսր հռչակվելը։

Այնուհետև, Ալեքսանդր Սևերոս կայսեր ժամանակ (222—235 թթ.) հաջորդաբար նշանակվում է կայսերական զորքերի լեդատ Աֆրիկա, Դալմատիա, Վերին Պաննոնիա պրովինցիաներում, բայց պրետորյան գնդերը, դժգոհ նրա կիրառած խիստ կարգապահությունից, ապստամբում են Դիոնի դեմ, և միայն կայսեր բարձր հովանավորությունն է փրկում նրան, և պատմիչը, ապաստանելով Կամսիանիայում, որոշ ժամանակ ապրում է այնտեղ։ 229 թ. արդեն քաղաքական գործունեության հարուստ փորձ ձեռք բերած Դիոն Կասսիոսը, կայսեր միջնորդությամբ, երկրորդ անգամ ընտրվում է մայրաքաղաքի կոնսուլ։ Սակայն կայսեր այս քայլը դարձյալ վրդովեցնում է պրետորյաններին, և Դիոնը քիչ անց ամբողջովին հրաժարվում է քաղաքական գործունեությունից, իր խոսքերով ասած՝ վատառողջ լինելու պատճառով, հեռանում է Իտալիայից և վերջնականապես հաստատվում իր հայրենի նիկիա քաղաքում, որտեղ էլ մինչև իր կյանքի վերջը մնացած ամբողջ ժամանակը տրամադրում է իր մեծարժեք «Հռոմեական պատմության» (Ἱστορίαι Ῥωμαίων) կամ (Ρωμαϊκῆ) չարագրության ավարտելու գործին։

«Հռոմեական պատմությունը» շարադրելու վրա հեղինակն աշխատել է շուրջ երեք տասնամյակ, գուցե և ավելի։ Իր իսկ Դիոնի խոստովանությամբ, նա ամբողջ մեկ տասնամյակ (200—211 թթ.) հատկացրել է անհրաժեշտ նյութերը հավաքելու գործին և հաջորդ 12 տարիների ընթացքում շարադրել է իր պատմության այն մասը, որն ընդգրկում է հնագույն ժամանակներից մինչև Սեպտիմիոս Սևերոսի մահը (211 թ.)։ Հետագա տարիներին նա շարադրել է իր պատմության վերջին մասերը։ Դիոնին են վերագրվում նաև մի շարք երկրորդական այլ գործեր, որոնց վավերականությունը, սակայն, ավելի քան կասկածելի է։

Դիոն Կասսիոսի «Հռոմեական պատմությունը» բաղկացած է եղել 80 գրքից։ Այդ մեծածավալ երկի բովանդակությունը կազմել է հռոմեական տերության ամբողջ պատմությունը, հնագույն ժամանակներից ի վեր, սկսած հռոմայեցիների նախնի և նրանց պետության հիմնադիր էնեասի մասին զրույցներից, երբ սա, փախչելով կրակի մատնված Տրոյայից, հաստատվում է Լատիումում, մինչև մ. թ. 229 թ., այսինքն, մինչև իր՝ հեղինակի երկրորդ կոնսուլության տարին։

80 գրքից ամբողջությամբ պահպանվել են միայն 24-ը (XXXVI—LX գրքերը), որոնց մեջ, մանրամասն շարադրված է

Հռոմի պատմությունը մ. թ. ա. 68—մ. թ. 47 թթ., այն է՝ Լուկուլիոսի Հայաստան կատարած արշավանքից՝ մինչև Կլավդիոս կայսեր իշխանության տարիները։ Սա մի ժամանակահատված էր, որի ընթացքում տեղի են ունեցել քաղաքական կարևորագույն իրադարձություններ Հռոմի ներսում, և որոնց մասին մեր միակ արժանահավատ աղբյուրը մնում է Դիոն Կասսիոսի պատմությունը։

Նախորդ և հաջորդ գրքերի բովանդակությունն ընդհանրապես մեզ հայտնի է իրենց ժամանակի համաշխարհային պատմությունը գրելու փորձեր արած բյուզանդական տարեգիրներ Քսիփիլինոսի (XI դ.), Ջոնարասի (XII դ.), մասամբ նաև Ցեցեսի (XII դ.) և այլոց կատարած մերթ ընդարձակ, մերթ էլ շատ հակիրճ քաղվածքներից։

Հռոմի պատմության ավելի քան մեկ հազարամյակ ընդգրկող ժամանակաշրջանի պատմությունը Դիոն Կասսիոսը բաժանել է երեք հատվածի. 1) հանրապետության շրջան՝ Հռոմի հիմնադրումից մինչև կայսրության հաստատումը, 2) միապետության շրջան՝ Օգոստոս կայսրից մինչև 180 թ., այսինքն՝ մինչև Մարկոս Ավրելիոս կայսեր մահը և 3) հեղինակի ապրած շրջանը՝ 180—229 թթ.։ Առավել մանրամասն շարադրված են վերջին շրջանի դեպքերը, որոնց անմիջական մասնակիցն ու ականատեսը եղել է ինքը՝ հեղինակը. մինչդեռ ավելի վաղ շրջանի պատմությունը շարադրելիս նա ամբողջովին կախում է ունեցել իր օղտագործած աղբյուրներից։ Բոլոր դեպքերում, սակայն, իր պատմական բովանդակության տեսակետից Դիոն Կասսիոսի երկը մեծ արժեք է ներկայացնում, քանի որ հեղինակը, ինչպես տեսանք, իբրև զորահրամանատար և քաղաքական գործիչ տարիներ շարունակ բարձր պաշտոններ է վարել թե՛ բուն Հռոմում, թե՛ զանազան պրովինցիաներում և այդ իսկ պատճառով մոտիկ շփման մեջ եղել կայսերական միջավայրի հետ, լավատեղյակ իր ժամանակի իրադարձություններին և լայն հնարավորություններ է ունեցել օգտվելու պետական պաշտոնական վավերագրերից։

Մյուս կողմից, սակայն, չի կարելի աչքաթող անել այն կարևոր հանգամանքը, որ Դիոնի արիստոկրատական ծագումը և զբաղեցրած պետական բարձր պաշտոնները, անկասկած, պայմանավորել են նրա պատմության միտումնավորությունը հօգուտ հռոմայեցիների և ի վնաս հատկապես Արևելքի ժողովուրդների։

Դիոն Կասսիոսն իր «Պատմությունը» շարադրելիս ընտրել է աննախատեղի մեթոդը, տարեգրությունների ձևը: Այդ սկզբունքի հիման վրա էլ մեկ տարվա բոլոր իրադարձությունները, աշխարհի որ մասում էլ դրանք կատարված լինեն, նա պատմում է միասին, հաճախ ընդհատելով իր պատմությունը: Այս մեթոդի հիմնական թերությունն այն է, որ մեկ տարվա ժամանակահատվածը շատ սահմանափակ միավոր է համաշխարհային դեպքերը և իրադարձությունները տեղագրելու համար: Այդ իսկ պատճառով նման սկզբունք կիրառող հեղինակն ամեն անգամ հարկադրված է լինում ընթերցողին փոխադրելու Հռոմից Հունաստան, Հունաստանից՝ Սիկիլիա, այստեղից՝ Մակեդոնիա, այնուհետև՝ Աֆրիկա, Իսպանիա, Արևելք ու նորից Հռոմ: Բնական է, որ այսպիսի արատավոր մեթոդով կատարված շարադրանքից մեծապես պետք է տուժեր աշխատության կառուցվածքը, ի հաշիվ անխուսափելի և անտեղի կրկնությունների:

Դիոն Կասսիոսի լեզուն գերազանց մշակված ատտիկյան հունարենն է, որը, սակայն, երբեմն ծանր է կարդացվում և զերծ չէ յատինաբան աբստրակտություններից: Իր շարադրանքի ընթացքում պատմիչը գլխավորապես ուշադրություն է դարձրել ռազմական դեպքերի, ինչպես նաև կառավարող շրջանակներին վերաբերող առանձին հաղորդումների վրա: Նա, ընդհանրապես, քիչ է ուշադրություն դարձնում պետության և հասարակության ներքին զարգացման հետ կապված հարցերին: Դիոնը, որպես պալատի դրանիկ, ատելություն է տածում իրենց ազատության համար կրավոր ժողովուրդների նկատմամբ: Նա իր աշխարհայացքով հեռու է ռեալիստ լինելուց և կրքոտ կերպով հավատում է ամեն տեսակ երազների, հրաշքների և նշանների: Իր շարադրանքի ընթացքում Դիոնը փորձել է հետևել մեծ Պոլիբիոսին, բայց ոչ մի դեպքում չի կարողացել հավասարվել նրան. որոշ հատվածներում աշխատել է նմանվել ավենական խոշոր պատմիչ Թուկիդիդեսին, իսկ գործիչներին վերագրած իր ճառերում քաղաքական դատողություններ անելիս, նկատի է ունեցել դասական շրջանի հելլեն հռետորների ճառերը:

Այս նկատված թերություններով հանդերձ, Դիոն Կասսիոսի «Հռոմեական պատմությունը» անփոխարինելի սկզբնաղբյուր է ոչ միայն ընդհանրապես հին աշխարհի պատմությունն ուսումնասիրելու համար, այլև այն բովանդակում է կարևորագույն տվյալներ հատկապես մ. թ. ա. I—մ. թ. II դդ. Հայաստանի պատմության

վերաբերյալ: Առանձին դեպքերում, ինչպես օրինակ Հայաստանն օկուպացրած հռոմեական կայսղորների դեմ մայրաքաղաք Արտաշատի բնակչության 163 թ. ապստամբության մասին, Դիոնի երկը միակ աղբյուրն է:

Ներկա թարգմանությունը կատարել ենք „Cassii Dionis Cocceani Historiarum Romanorum quae supersunt“. ed. Boissvain, Berolini, 1895 հրատարակությունից: Միաժամանակ ձեռքի տակ ունեցել ենք „Loeb Classical Library“ մատենաշարով հրատարակված Դիոն Կասսիոսի բնագիրը:

Թարգմանելու համար Դիոն Կասսիոսի «Պատմություն»-ից ընտրել ենք այն հատվածները միայն, որոնք վերաբերում են պատմական Հայաստանին և հարևան երկրներին, որոնց հետ հայերը հնագույն ժամանակներից ունեցել են քաղաքական, տնտեսական և մշակութային առնչություններ: Դիոն Կասսիոսի երկի այդ հատվածները ամբողջությամբ առաջին անգամ են թարգմանաբար ներկայացվում հայագետների ուշադրությանը:

Սույն թարգմանության մեջ փակագծերում հանդիպող բառերը ընթերցվածը պարզ դարձնելու նպատակով մեր կատարած հավելումներն են: